

İran Türk Hikâye ve Romanında Dede Korkut'un İzleri*

Traces of Dede Korkut in Iran Turkish Stories and Novels

Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER**

Özet

Dede Korkut Kitabı edebiyat dünyasının üzerinde hemfikir olduğu cihetle Türk edebiyatının en önemli eserleri arasında yer almaktadır ve Dede Korkut Hikâyeleri özellikle destandan romana geçişte kurgusal Türk edebiyatının en önemli kilometre taşlarından biridir. Dede Korkut Hikâyeleri, ihtiva ettiği anlatım biçimi ve üslubuyla hemen her sahadaki Türk edebiyatlarına belirgin bir biçimde etki etmiş ve bu edebiyatlar üzerinde izler bırakmıştır. Dede Korkut Hikâyelerinin bu türden izlerinin sürülebileceği bir alan da hiç kuşkusuz İran Türk hikâye ve romanıdır. Çeşitli sebeplerle hikâye ve roman türünde gelişimini tamamlamakta zorlanan İran Türk edebiyatındaki birçok örnekte Dede Korkut Hikâyelerinin izlerini görmek mümkündür. Bu izler kendisini kurgu, anlatım, üslup, şekil ve işlevsel unsurlar gibi çeşitli şekillerde göstermektedir. İran Türk Edebiyatında hikâye ve roman türünde eserler veren Genceli Sebahi, Ali Tebrizî, Ali Daşgın, Ali Rıza Zihak, Eyvaz Taha, Nasır Menzuri, Hamid Ahmedî, Rıza Kâzımı gibi sanatçıların eserlerinde Dede Korkut Hikâyelerinin izlerini görmek mümkündür. Bu çalışmamızda Dede Korkut Hikâyelerinin İran Türk hikâye ve romanındaki izlerini örnekler üzerinden açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut Hikâyeleri, İran Türk Hikâyesi, İran Türk Romanı*

Abstract

The Book of Dede Korkut, by common consent among literary enthusiasts and experts, is one of the most important works of Turkish literature and considered to be an important milestone in Turkish fictional literature in the transition from epics to novels. Dede Korkut Stories, with their narration and style, left an indelible mark on all branches of Turkish literature. One such body of work where effects of Dede Korkut Stories are visible is Iranian Turkish stories and novels. It is possible to find traces of Dede Korkut stories in Iranian Turkish literature, especially in short stories and novels, which for various reasons did not complete their evolution. These traces are visible in fictional setup, narration, style, form, and functional elements. More specifically, it is possible to find traces of Dede Korkut Stories in the short stories and novels of Genceli Sebahi, Ali Tebrizî, Ali Daşgın, Ali Rıza Zihak, Eyvaz Taha, Nasır Menzuri, Hamid Ahmedî and Rıza Kâzımı. This study aims to explain effects of Dede Korkut Stories on Iranian Turkish short stories and novels using examples.

Keywords: *Dede Korkut Stories, Iranian Turkish Story, Iranian Turkish Novel*

* Bu makale ilk olarak, E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası" (19-23 Ekim 2015, Çeşme-İzmir) adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Mevcut makale söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, bahadiringucuyeter@gmail.com

Türk edebiyatının dahi şairi Ali Şîr Nevâyi, *Nesâimü'l Mahabbe* adlı eserinde Türk ulusu arasında şöhreti Korkut Ata'dan daha üstün bir kişi olmadığını ifade eder. Bu ifade, Kazakistan'da Korkut Ata için Sir-derya Nehri'nin kenarında yapılan anıt mezarın girişinde de yer almıştır. Peki, Dede Korkut'u bu kadar değerli ve önemli kılan husus nedir? Onun çağları aşan sesini bugüne taşıyan özellikleri nelerdir?

Destandan halk hikâyesine geçişte bir köprü olarak kabul edilen Dede Korkut hikâye/destanları, hem şekil hem de içerik özellikleri ile özgün özelliklere sahip olduğu bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin çevik, güzel, zengin Türkçesi, Oğuzların duyuş, inanış ve yaşayışlarını tablolar hâlinde veren tahkiyesinin, hikâye üslubu ve hikâye dilinin; "*gümbür gümbür nakaralar döğüldü, bir kıyamet savaş oldu, meydan dolu baş oldu.*" diye çınlayan sesi ile "*adı görklü Muhammed'e başışlanması için yaptığı duanın, kulaklarımızda asılı kaldığını ve öykümüzün hikâyesinin önemli bir işaret taşı olarak hâlâ yanı başımızda durduğunu görebiliriz*" [Su 2005: 15].

Ayrıca bizim halk hikâyelerimiz nasıl destandan romana geçen bir edebî nev'in ilk merhalasını teşkil ediyorsa, Dede Korkut Kitabı da bu merhalenin ilk basamağını teşkil eden eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kitaptaki, küçük bir hacim içinde tam bir vahdet gösteren, başı sonu belli, masal ve modern hikâye yapısına uygun parçalar artık destandan çok hikâye tekniğini bize veriyor.

Yeni bir nev'in, romanı tebşir eden edebî nev'in ilk numunesini böylece buluyoruz. Diğer taraftan tarihî vakaların mevzu olması ve bunlar karşısında muharririn aldığı objektif tavır destanî ananeye yakışmaktadır. Bu suretle Dede Korkut Kitabı ara merhalede bir eserdir [Boratav 2011: 40-41].

Bu arada şunu da zikretmek gerekir ki, destanlardan sonra ortaya çıkan ve aslında destanların farklı şekilde tezahür etmiş birer numuneleri olan halk hikâyeleri, destanla roman arasında bir geçiş sürecine ev sahipliği yapmış metinlerdir. Destanların manzum oluşu hikâyelerde de kendisini göstermiş, özellikle halk hikâyelerinin döşeme, soylama bölümleri bu geleneğin devamı sayılmıştır. Destandan halk hikâyesine geçiş döneminin ürünü olan Dede Korkut hikâyelerinde de aynı özelliği buluruz [Kolcu 2006: 15].

Bu kısa girişten sonra asıl konumuza gelecek olursak; Dede Korkut Hikâyeleri/Boyları, diğer Türk devlet ve topluluklarında olduğu gibi İran Türkleri arasında da Türk edebiyatının en önemli eserleri arasında sayılmakta, sözlü ve yazılı edebiyat geleneğinde bütün canlılığı ile yaşatılmaktadır [Kafkasyalı 2002: 439].

Hepinizin malumu olduğu üzere İran Türkleri arasında Dede Korkut'la ilgili yapılan en önemli çalışma Türkiye'de Dursun Yıldırım tarafından yayımlanan Bulud Karaçorlu Sehend'in on iki Dede Korkut boyunun tamamını modern şiir formunda ve manzum destan şeklinde nazma çektiği *Sazımın Sözü* adlı eserdir. Bunun yanı sıra merhum Cevat Heyet, Hamid Nutki Muhammet Yegâne gibi birçok araştırmacı da Dede Korkut üzerine kıymetli çalışmalar yapmışlardır.

Âşıklık geleneğinin bugün bütün canlılığıyla varlığını devam ettirdiği İran coğrafyasında Dede Korkut boyları hâlihazırda âşıkların dillerinde varlığını devam ettirmektedir. Korkut Ata, maddi ve manevi varlığıyla sadece İran Türk sözlü edebiyat geleneğinde değil aynı zamanda çağdaş yazılı edebiyatımızda da etkisini göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir.

Biz de bildirimizde Dede Korkut'un Çağdaş İran Türk hikâye ve romanındaki etkisini örneklerle vermeye çalışacağız. Dede Korkut Boylarının İran Türk hikâye ve romanı üzerindeki etkisine geçmeden önce İran Türklerinde hikâye ve roman türünün gelişimi hakkında

kısaca bilgi vermenin konuyu daha ayrıntılı açıklayabilmek için gerekli olduğu kanaatindeyim.

Öncelikli olarak İran Türkleri arasında hikâye ve roman türünün ortaya çıkışı oldukça geç bir döneme rast gelmiştir. Kuzey Azerbaycan'dan farklı olarak, güney Azerbaycan Edebiyatı'nın çağdaşlaşma, halkla yakınlaşma ve sosyal konuları ele alma bakımından büyük başarılar kazandığını söylemek biraz zordur. Bu da her şeyden önce Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın da içerisinde bulunduğu İran'ın kültür durumu ile ilgilidir.

Yeni edebî türler batılı fikir ve düşünceler, sadece İran'daki Türk Edebiyatı'na değil Fars Edebiyatı'na da nüfuz edememişti. Bu sebeple İran Türkleri arasında halk ve âşık hikâyeleri anlatı türü olarak geçerliğini korumuştur. Yeni yetişen edebiyatçılar bu anlatılarla büyümüşlerdir.

Ayrıca İran coğrafyası uzunca bir süre siyasi çalkantılar içerisinde kalmış bu cümleden İran Türklüğü de ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Yüzlerce yıl İran coğrafyasına hâkim olan Türk unsuru 1924'ten sonra Farsların tahakkümü altında kalmıştır. Bu süre içerisinde Türkçenin yasaklanması ve kitapların yakılması gibi felaketlerle karşılaşan İran Türkleri yine sözlü edebiyata ve âşıklık geleneğine sığınmışlardır. Bu sığınak doğal olarak genç edebiyatçıların bilinçaltını da belirgin bir biçimde doldurmuştur.

1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'ne kadar süren yaklaşık altmış yıllık dönem İran'da yaşayan Türkler, Türkçe ve Türk edebiyatı için tamamen karanlık bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle, Türkçe ile ilgili bütün yazılı faaliyetlerin yasak olması sebebiyle genel olarak şiire ve sözlü edebiyata eğilim olmuştur. Şiirin duygu ve düşünceleri üstü kapalı bir şekilde ifade etmeye imkân vermesi ve akılda kolay kalarak dilden dile yayılmasının sağlanması İran'da meydana getirilen edebiyatın daha çok şiir ağırlıklı olmasına sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle Korkut Ata geleneğini yaşatan âşıkların Türk dilinin ve kültürünün korunmasında çok önemli rolleri olmuştur. 2008 yılında Tebriz'de yaptığımız görüşmede İran Türk hikâye ve romanının önemli kadın temsilcilerinden biri olan Nigar Hiyavi de bu gerçeği *"Benim ve İran'da hikâye yazarların birçoğunun ilk beslendiği kaynak halk hikâyelerimiz olmuştur."* sözleriyle ifade etmişti.

İran Türk hikâye ve romanının durumu ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Dede Korkut'un İran Türk hikâye ve romanındaki etkilerini değerlendirebiliriz.

Dede Korkut Hikâyeleri bildiğiniz üzere diğer halk hikâyelerimizde olduğu gibi nazım-nesir karışık bir yapıda bulunmaktadır. Nazım ve nesir karışık yapı İran Türk hikâye ve romanında da kendini göstermektedir. Sanatçılar vakayı ele alırken tıpkı âşıkların yaptıkları gibi aralara manzum parçalar eklemektedirler. İran Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Ali Tebrizî'nin Şah İsmail romanında bunu belirgin bir şekilde görürüz. Şah İsmail adından da anlaşılacağı üzere konusunu meşhur halk hikâyesinden almıştır. Ali Tebrizî geleneğin izlerini eserden silmemiş kurgu içerisinde manzum parçalara da yer vermiştir. Ayrıca Şah İsmail'in başından geçenler bir destan havasında nakledilmiştir. Dede Korkut'un izleri daha eserin ilk satırlarında dikkati çeker. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar yaşının geçtiğinden ve bir oğlu daha olmadığından dolayı üzüntü içerisindeydi. Şeyh Haydar'a akıl veren eşi olur. Bu durum oğlu kızı olmadığı için kara otağa oturtulup önüne kara koyun yahnisinden konulan ve bu durumu gururuna yediremeyen Dirse Han'ı anımsatır [Tebrizî: 3-5].

Benzer şekilde İran Türk edebiyatının önemli simalarından biri olan Ali Daşgın da üslup bakımından benzer bir yol tercih etmiştir. Ali Daşgın hem Sarışın, Sevgi Damosu, Bıçak ve Sümük gibi romanlarında hem de Kend Gelini isimli kitabında topladığı hikâyelerinde bu usulü devam ettirmiştir. Yazar hem metin içerisinde uygun yerlerde hem de bölümler arasında manzum parçalara yer vermek suretiyle geleneğin ve Dede Korkut'un izlerini

eserlerinde yansıtmıştır. Bu manzum parçalar bazen yazarın duygularını yansıtırken bazen de kahramanların duygularını ifade etmek için kullanılmıştır. Yazarın hâkim bakış açısıyla kaleme aldığı Sarışın, Bıçak ve Sümük gibi romanlarında Dede Korkut üslubu biraz daha kendini hissettirmektedir. Yazarın Bıçak ve Sümük romanında sergilediği didaktik üslup Dede Korkut geleneğinin belirgin bir yansıması olarak dikkat çekmektedir.

Üslup bakımından Dede Korkut Boylarının tesirini eserlerinde en belirgin şekilde taşıyan sanatçı ise Ali Rıza Zihak olmuştur. İran Türk edebiyatının son dönem yazarlarından Ali Rıza Zihak, "İtgin Ulduz (Kayıp Yıldız)" adını verdiği on üç hikâyeden oluşan kitabında geleneksel anlatıcı ile modern anlatıcıyı bir araya getirerek kullanan yazarlardan biridir. Kitabın kapağına bile bakıldığında Dede Korkut etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir.

Konularını daha çok İran Türklerinin yaşayışından alan Ali Rıza Zihak'ın eserlerinde, genel olarak bir meddah veya halk hikâyesi anlatıcısının özelliklerini görmek mümkündür. "İtgin Ulduz" isimli kitabındaki hikâyeler incelendiğinde yazarın modern anlatıcı türlerinin yanı sıra geleneksel anlatıcı üslubunu da kullandığı görülmektedir. Zihak'ın hikâyelerinde "Az gittik, uz gittik; birazca yol gittik" ve "Bunlar burda düşünmekte olsunlar men size heber getirmekte..." şeklinde kullandığı geleneksel anlatımın geçiş formelleri, anlatıcıyı geleneksel anlatıcıya yaklaştıran özellikler olarak dikkat çekmektedir [Gücüeter 2009]

Kitaptaki ilk hikâye olan ve aynı zamanda kitaba adını veren "İtgin Ulduz" yazar tarafından ilk olarak A. Ağçaylı takma adıyla 1361/ 1982 yılında Varlık dergisinin 39-40. sayılarında yayımlanmıştır. Bu hikâyede sazi elinden alınan âşığın yürek sıkıntısı anlatılmaktadır. Şahlık rejiminin hüküm sürdüğü yıllarda İran'da yaşayan Türklere uygulanan baskının yansımalarından biri olan âşıkların faaliyetlerinin yasaklanması bu hikâyenin ana temasını teşkil etmiştir. Burada hâli anlatılan Tebrizli Türk âşıklardan "Ulduz" mahlasını kullanan Âşık Ali Vahid'dir. Dede Korkut geleneğini yaşatan ve saz çalması yasaklanan âşığın içinde bulunduğu ruh hâli başarılı çözümlerle anlatılmıştır.

"Ona éle gelirdi ki, éllerinin ketmegi, illerden beri çekdigi derdler idiler ki ketmek şeklinde ellerinde yér salmışdılar. Şayed de éllerine baharken: "O saz çalan éllerimi itirdim" déye hebse alınmış sazının gaygısına galmışdı." Hikâyenin sonunda yazar, sazının telleri bağlanan diline kilit vurulan âşığın dilinden şu dizeleri söyler:

"Uyan Settar Hanım gör neler oldu

Analar gözleri yaş ile doldu

Bacılar el atıb saçların yoldu

Aynalı tüfengi téz yetir mene" [Zihak 2006: 9]

şeklindeki söyleyiş Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması boyundaki Karacuk Çoban'ın kardeşlerini şehit verdikten sonraki Salur Kazan'ı arayan yakarışını hissettirmektedir.

Ali Rıza Zihak'ın hikâyelerinde Dede Korkut'un izlerini sadece üslupta görmeyiz. Zihak, Faytonçı hikâyesinde Şahlık devrinde şahın en büyük destekçilerinden olan ve halka zulmeden Faytoncunun kendiliğinden ölmesini içlerine sindiremeyen halkın ruh hâlini "indi şehir ehlinin her birisi Deli Dumrul kimi Ezrail ahtarılar" sözleriyle ifade eder.

Sınırlı süre içerisinde Dede Korkut etkisinden bahsedeceğimiz son isim ise Eyvaz Taha olacak. Hem edebiyat ve dil teorileri konusunda hem de hikâye ve roman alanında İran Türklüğünün yetiştirmiş olduğu genç yeteneklerden biri olan Eyvaz Taha'nın Gursun Hardan Açıldı romanında da Dede Korkut'un izlerini görmemiz mümkündür.

Postmodern bir tarzda yazılan bu roman, içerisinde birçok kültürel unsuru ihtiva etmektedir. Dede Korkut Boylarında sıkça rastladığımız halk hekimliği uygulamalarına Eyvaz

Taha da yer vermiştir. Ayrıca roman kahramanının annesi oğluna bir nazar boncuğu verir ve bu boncuk sayesinde artık ona kimsenin herhangi bir zarar veremeyeceğini söyler [Taha 2006: 72]. Bu durumun benzeri Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi boyunda karşımıza çıkar. Tepegöz'ün peri anası da roman kahramanının annesinin yaptığı gibi bir benzerini yapar ve Tepegöz'e zarar gelmemesi için onun parmağına bir yüzük takar.

Romanda dikkat çeken önemli bir nokta da özellikle âşıkların ve yaşlı kişilerin toplumdaki değeri ve ağırlığıdır. Bunu yazar, Ayazbeyli ve Sarıhanbeyli tayfaları arasında çıkan kavgayı anlatırken kavganın nasıl sona erdirilebileceğini açıklar:

"Sözü ağzında galdı. Sapand daşı deymişdi alınının ortasından. Bu da dövüşün başlangıcı demek idi. Harayçılığ burda kâra gelir. Haraycı olmadı. Gopuz atan, yaylıg seren olsaydı tutağlaşma başlamayacığıdı. Gasebenin âşığı ölerden beri, daha gopuz atan olmur. Ağ sağgallar deyrirler, -gebrine nur yağısın kişinin, gopuzu adamların üstüne atan kimi dâva kesilirdi. Sözünden çahan olmurdu onun. İndi ümidimiz önce Allah'adır, sonra yaylığa. Öten döne üç gün, üç gece ganlı toğuşmaların ardınca yéne de yaylıg dadımıza çattı. Nenem ağ yaylıgını karşı tayfa dövüşçülerinin ayağı altına serdikde, vuruşma dayandı. Bizimkiler nenenin bu işine acısalar da karşı tayfa adamları bir sesle: -Nenenin yaylığından kéçmek olmaz, ağaçları yéne atın!- dediler" [Taha 2006: 39].

Eyvaz Taha burada Dede Korkut geleneğinin bir yansımasını gözler önüne serer. Hepimizin malumu olduğu üzere Dede Korkut, Oğuz'un bilicisi idi ve kimin ne müşkülü olsa ona danışır ve onun söylediğinin dışında da iş görmezlerdi. Romanda ifade edilen şekilde âşığın kopuzunu dövüşen kişilerin arasına atması ve bunun üzerine dövüşenlerin kavgayı bırakmaları Korkut Ata geleneğini devam ettiren âşığa gösterilen hürmeti gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak batılı anlamda hikâye ve roman türünün çeşitli sebeplerle oldukça geç bir dönemde ortaya çıkması ve uygulanan baskılar dolayısıyla sözlü gelenek İran Türklüğü arasında oldukça gelişmiştir. Sözlü geleneği devam ettiren âşıklar destanları ve halk hikâyelerini aktarım vazifesini başarıyla yürütmüşlerdir.

Anlatmaya bağlı edebî metinler alanında eser veren sanatçılar da bu kaynaktan beslendikleri için eserlerinde kullandıkları üslupta ve anlatım biçimlerinde Dede Korkut'un izlerini farklı şekillerde görmek mümkündür. Yazılan diğer eserler de bu gözle incelendiğinde bu durum daha da belirgin olarak anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- 📖 BORATAV Pertev Naili [2011]. *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- 📖 GÜCÜYETER Bahadır [2009]. "İran Türklerinde Çağdaş Hikâye ve Roman", Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- 📖 KAFKASYALI Ali [2002]. *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. I. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- 📖 KOLCU Ali İhsan [2006]. *Öykü Sanatı*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- 📖 SU Hüseyin [2005]. "Öykümüzün Hikâyesi", *Hece Dergisi*, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı.
- 📖 TAHA Eyvaz [2006]. *Gurşun Hardan Açıldı*, Tahran: Yazar.

- 📖 TEBRİZÎ Ali [yty]. *Şah İsmail*, Tebriz: Atropat
- 📖 ZİHAK Ali Rıza [2006]. *İtgin Ulduz*, Tahran: Züfa Neşriyatı.